

Libris

Colecția

Respect pentru oameni Școala ardeleană de jurnalism

© Viorel Nistor

Editura ȘCOALA ARDELEANĂ

Cluj-Napoca, str. Mecanicilor nr. 48

Redacția: tel 0364-117.252; 0728.084.801

e-mail: office@scoalaardeleanacluj.ro,

redactie@scoalaardeleanacluj.ro

Difuzare: tel/fax 0364-117.246; 0728.084.803

e-mail: difuzare@scoalaardeleanacluj.ro, esadifuzare@gmail.com

www.scoalaardeleanacluj.ro

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României
ISBN 978-606-797-263-4

Editor: Vasile George Dâncu

Imagine coperta I: Dulnan, Flickr.com

Copertă și tehnoredactare: Ioachim Gherman

Viorel Nistor

ALTER-MEDIA Provocări noi și vechi ale jurnalismului



Cluj-Napoca, 2018

Cu o dublă formație (tehnică și umanistă), **Viorel Nistor** are o prezență în presa postdecembristă de peste douăzeci de ani. O cuprinzătoare și diversă experiență, care se compune dintr-o febrilă activitate jurnalistică (anii '90) în presa locală și națională, un parcurs antreprenorial (aprox. deceniul I) și popasul, iar apoi destinația, în învățământului superior jurnalistic clujean. Ca jurnalist, a publicat mii de articole în presa scrisă (mai ales), cu înclinare pentru jurnalismul de investigație. Ca mic antreprenor (inițiat în piața de capital), a activat și a înțeles mediul economic și cel de afaceri într-un mod diferit de al jurnalismului. Iar ca profesor de jurnalism (de treisprezece ani), a încercat să transmită știința și experiența sa mai multor generații de studenți jurnaliști. Este doctor în științe literare, cu teza „Pactul ficțional și istoria. Repere ale romanului politic românesc postbelic”, publicată în volum cu acest titlu. Este și în prezent cadru didactic al Departamentului Jurnalism al Facultății de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării din Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.

CUPRINS

Prefață	7
Partea I	
Provocări pierdute	15
Aspecte ale jurnalismul de investigație contemporan.....	17
Informarea „pe surse” în jurnalismul românesc	34
În căutarea obiectivității pierdute.....	52
Partea a II-a	
Provocări necâștigate încă.....	77
Jurnalismul de investigație în contextul noilor media	79
Influența noilor media asupra documentării jurnalistice și finanțării jurnalismului independent.....	97
Politicieni în era social media	121
Mass-media cu plata în avans	142
Antreprenariat în media digitală	158
Granițele jurnalismului în era digitală	180
Crowdfunding, o soluție de finanțare pentru jurnalism	205
Presa alternativă din România.....	227

Jurnalismul în rețea – performanță, supraviețuire sau extincție.....	248
Informația publică între „fake news” și noul jurnalism.....	268

PREFAȚĂ

Segmentele ce compun acest volum nu poartă aceeași „dată”, n-au fost gândite în același timp, pentru a urma, din capul locului, coerent și asumat, un fir călăuzitor, o idee, o tendință, un proces. Ele au fost scrise în etape diferite, cu motivații diferite și cu destinații diferite, răspunzând unor preocupări, nevoi și interese de moment. Începusem, în urmă cu mai bine de zece ani (în baza unei invitații onorante pentru mine), să predau jurnalismul de investigație la Catedra de Jurnalism din cadrul FSPAC a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Asta după ce, aproape concomitent (dar nu și în legătură cu asta), renunțasem să mai practic jurnalismul, pe care îl slujisem înainte (iarăși) mai mult de zece ani. Când mi-am înaintat demisia, atunci în 2003, chiar am crezut că mă despart definitiv de jurnalism, puțin dezamăgit, puțin obosit, dar și (puțin) dornic de a face altceva. Prin forța împrejurărilor, acel „altceva” a prins contur (o mică inițiativă de business), dar n-a trecut decât un an și ceva și, cum spuneam, m-am reîntors la jurnalism, deschizând o altă ușă, aceea a profesiei didactice, pe care am practicat-o o vreme în paralel. Însă am realizat cât de curând că nu poți fi profesor (de jurnalism) bazându-te numai pe experiența în profesie și, eventual, pe har (dacă ai cumva norocul să-l ai), tot așa cum e o iluzie că poți fi profesor bun

ASPECTE ALE JURNALISMUL DE INVESTIGAȚIE CONTEMPORAN

*„O presă liberă care utilizează tehnicile
jurnalismului de investigație este o
avuție indispensabilă democrației”*
(Lord Nolan, 1995)

Opt atribute esențiale ale mass-mediei dintr-o societate democratică identifică autorii americani Michael Gurevitch și Jay Blumler, subliniate, la rândul său, de Peter Gross în studiul său dedicat presei din țările Europei de est *Mass-media și democrația în țările Europei de est*. Nu-i lipsit de interes să fie reamintite aici: „1. supravegherea mediului sociopolitic, oferind informații despre evenimentele care influențează, pozitiv sau negativ, bunăstarea cetățenilor; 2. stabilirea agendei, identificarea problemelor importante ale zilei, inclusiv forțele care le-au determinat sau care le pot rezolva; 3. platformele pentru susținerea deslușită și edificatoare de către politicieni și purtători de cuvânt a cauzelor și grupurilor de interese; 4. dialogul dintre o mare varietate de abordări, precum dintre deținătorii puterii (prezenți și viitori) și publicurile de masă; 5. mecanismele pentru responsabilizarea oficialităților față de modul în care își exercită puterea; 6. stimularea cetățenilor să învețe, să aleagă

și să se implice în procesul politic în loc să se rezume doar la a-l comenta; 7. rezistența bazată pe principii ferme față de eforturile de a submina independența mass media, integritatea și capacitatea de a-și servi publicul; 8. respectul pentru componentă a publicului-țintă ca potențiale persoane interesate și capabile să dea sens mediului politic în care trăiesc” (Peter Gross, 2004: 50).

Într-un sens larg, se poate spune că, într-o formă sau alta, fiecare dintre speciile jurnaliste consacrate îndeplinește, parțial sau total, fiecare dintre aceste atribute. Nu face excepție nici jurnalismul de investigație, cu sublinierea că acesta este mult mai vizibil în ceea ce s-a numit supravegherea mediului sociopolitic, în mecanismele pentru responsabilizarea autorităților față de modul în care își exercită puterea. Într-o măsură, probabil mai puțin directă, jurnalismul de investigație contribuie la realizarea dialogului dintre deținătorii puterii și publicul de masă ca și în deslușirea relației, atât de complicată uneori, dintre politicieni și grupurile de interese. Așadar, fără a le ignora pe celelalte, studiul de față, dedicat jurnalismului de investigație, se concentrează mai ales asupra atributelor enunțate mai sus, ca vectorii cei mai direcți prin care specia jurnalistică în discuție și-a pus amprenta asupra evoluției presei din perioada analizată și asupra evoluției societății în ansamblu.

Vorbind despre cartea sa *Jurnalismul de investigație*, profesorul englez Hugo de Burgh spune că „este, inevitabil, o introducere, deoarece jurnalismul de investigație, deși mult discutat în

Europa, este puțin cercetat” (Hugo de Burgh, 2000: 11). Acest adevăr este o bună premisă de pornire, deoarece, deși prezent ca fenomen, după cum vom vedea, jurnalismul de investigație nu beneficiază de un la fel de solid suport teoretic și de cercetare. O situație puțin diferită este în SUA, unde „jurnalismul de investigație este bine conturat ca obiect de studiu” (Hugo de Burgh, 2000: 11) și există lucrări serioase în această domeniu. În ceea ce privește mass-media românească din perioada postdecembristă (poate datorită șocului, poate datorită spectaculosului sau fluidității și transformării continue sau poate datorită efectului „de apropiere”) n-a făcut obiectul prea multor cercetări de profunzime. La cartea invocată mai sus a cercetătorului american Peter Gross, prefată de o alta rezervată exclusiv presei românești (*Colosul cu picioare de lut*), se adaugă contribuțiile profesorului Mihai Coman și alte câteva fie eseistice, fie parțiale. Avem motive să sperăm că mai degrabă „îndepărtarea” de fenomen va produce acele studii complete, pe cât de greu de realizat, pe atât de necesare.

Pe de altă parte, toate abordările priveau fie evoluția presei românești în ansamblul ei, fie transformarea și dezvoltarea presei în strânsă legătură cu apariția și consolidarea democrației, cu apariția și consolidarea economiei de piață sau cu a pluralismului politic, a societății civile și încă alte procese din complicata ecuație a tranziției de la comunism la societatea de tip democratic. Deși considerăm că a avut un rol major atât în transformarea presei românești, cât și în

transformările politice, sociale și deopotrivă economico-financiare ale României, deși a fost mereu pe „creasta valului” și a ținut uneori loc de justiție (singura câteodată), deși prezent ca fenomen, jurnalismul de investigație n-a primit atenția cuvenită, n-a făcut obiectul unor cercetări distincte și amănunțite. (O excepție poate fi contribuția personală, sub forma unui ghid practic, a doi jurnaliști de investigație practicieni – Cristian Grosu și Liviu Avram, concretizată în cartea *Jurnalismul de investigație. Ghid practic*). Cu toate meritele menționate mai sus, nu înseamnă că jurnalismul de investigație corespunzător acestei perioade n-a suferit de tarele presei românești în general, că n-a trecut prin „chinurile facerii” sau că n-a cunoscut, aidoma altor domenii, un proces, uneori prea lent, de profesionalizare. Studiul de față dorește a fi o introducere în jurnalismul de investigație, încercând să surprindă câteva aspecte din perspectivă istorică și a definirii obiectului și formelor de manifestare. Apărut și dezvoltat într-o perioadă de tranziție plină de confuzii, jurnalismul de investigație românesc, ca fenomen specific, necesită o atenție separată.

UN NOU TIP DE JURNALISM

Fără a-și avea originile în această perioadă și fără a beneficia de o concepție unitară, jurnalismul de investigație a cunoscut o adevărată explozie în presa mondială în anii ‘70- ‘80, atingând un vârf

odată cu celebra afacere *Watergate*, ce a dus la demisia președintelui american Richard Nixon. Chiar dacă a cunoscut forme și manifestări diferite, jurnalismul de investigație a fost foarte vizibil și pregnant în mass-media puternice, cum sunt cea britanică, franceză, americană și nu doar în presa scrisă, ci apoi și în televiziune. Interesante sunt însă percepțiile, încercările de definire a speciei jurnalistice respective, cât și motivațiile prezenței masive în presă a acestui gen în această perioadă.

În spațiul francez, avântul jurnalismului de investigație este pus în legătură cu atenția sporită acordată afacerilor (*les affaires*) politice și judiciare, unei atitudini mult mai puțin deferente și mai critice a presei în raport cu puterea și autoritățile. Atitudinea critică față de presa convențională, sesizată de cercetătorul american Michael Schudson în *Discovering the News* (1978), s-ar fi produs în SUA în anii ‘60 și în Franța un deceniu mai târziu, după cum susține Cyril Lemieux în *Heurs et malheurs du journalisme d’investigation en France*. Potrivit acestuia din urmă, noua generație de jurnaliști, jurnaliștii de investigație „caută să pătrundă dincolo de versiunile oficiale și de discursurile convenite de către cei de la care primesc informațiile. Ei caută, cu alte cuvinte, să facă să cadă fațadele” (Lemieux, 2001).

Pe de altă parte, specia în sine este considerată ca una de excelență, contribuind la profesionalizarea jurnaliștilor: „Participând la o mișcare de profesionalizare, jurnaliștii de investigație au contribuit la introducerea și revelarea

unor noi forme de concurență internă care se supuneau mai puțin de logicii politice decât celei profesionale, la omogenizarea practicilor între diferite tipuri de presă și la definirea mult mai profesională a meseriei”, susține cercetătorul francez Dominique Marchetti în lucrarea „*Revelațiile*” *jurnalismului de investigație* (Marchetti, 2000, 33).

Același autor mai identifică o mutație interesantă, ce a favorizat consolidarea jurnalismului de investigație: „Slăbirea opoziției tradiționale dreapta/stânga (...) a deplasat, cel puțin în parte, lupta politică spre zone strict morale, moralitatea oamenilor politici devenind subiectul predilect al luptelor interne” (Marchetti, 2000: 37). În acest fel, jurnalismul de investigație se califica ca un redutabil jucător în lupta împotriva corupției.

Într-un sens mai larg, în Franța, adevărata explozie a jurnalismului de investigație este pusă în contextul unor schimbări profunde ale mass-media și a relației acesteia cu ceea ce reprezenta oficialitate.

În spațiul britanic, după cum susține cercetătorul englez Hugo de Burgh, accentul pus pe jurnalismul de tip investigativ din presa scrisă din această perioadă se datorește presiunii și concurenței venite din partea televiziunii cât și măririi spațiului editorial ce făcea posibilă apariția unor materiale de mare întindere. „În același timp, (Doig, 1997) a sugerat că există un climat favorabil scepticismului și lipsei de respect care a făcut jurnalismul de investigație atractiv” (Hugo de Burgh, 2000). Tematica anchetelor face trimitere la identificarea unei practici rușinoase dacă nu chiar ilegale,

prezentarea unor abuzuri de putere, dezvăluirea corupției justiției, contestarea unei perspective oficiale, demonstrația că legile pot fi ocolite și altele. Domeniile vizate, potrivit aceluiași autor, erau corupția din corporații, administrația publică, erorile judiciare și istorice, politica înaltă și politica externă. În principiu însă, „se pare că jurnaliștii de investigație din Marea Britanie erau obsedați (1) de probleme de securitate și (2) de “venalitate”” (Hugo de Burgh, 2000).

În State Unite ale Americii orice discuție despre jurnalismul de investigație începe și sfârșește cu „mitul Watergate”, așa cum a fost numită de Michael Schudson afacerea politică cu același nume (Schudson, 1992). Cu toate acestea, exista o istorie în presa americană în a cere socoteală politicianilor și în cercetarea faptelor de corupție. „Realitatea este că Watergate a survenit în continuarea unei lungi tradiții, poate a realizat puțin în comparație cu alte investigații (...). Totuși, în mintea tuturor, protagoniștii lui reprezintă jurnalismul de investigație”, opinează Hugo de Burgh (de Burgh 2000).

MAI MULTE DEFINIȚII

Deși, în general, este recunoscut ca specie jurnalistică distinctă, deși beneficiază de o istorie și o tradiție bogate, nu există o concepție unitară în definirea jurnalismului de investigație. Cum nu există o gândire unitară asupra domeniului, în

privința regulilor și a limitelor acestuia. În încercarea sa de a defini jurnalismul de investigație, americanul Steve Weinberg pornește de la o triplă dilemă: „Fiecare jurnalist este un jurnalist de investigație?” „Fiecare jurnalist ar trebuie să fie jurnalist de investigație?” sau „Fiecare jurnalist poate fi un jurnalist de investigație?” (Weinberg, 1996). Opțiunea sa, aceea că orice jurnalist poate fi jurnalist de investigație, oferă o primă distincție necesară. Nu poate fi considerată investigație simpla redarea a unei întâlniri oficiale, ceva ce seamănă cu o stenogramă. La fel, nu i se poate cere fiecărui jurnalist să facă investigații, câtă vreme nici nu-i sunt necesare sau nu este capabil să le facă. În același timp, nu se poate nega utilizarea unui ziarist care scrie despre „cum să cumperi un frigider eficient din punctul de vedere al consumului energetic” (Weinberg, 1996). Așadar, jurnalismul de investigație este opțional, stă în puterea fiecărui jurnalist să-l practice, dar nu este obligatoriu. Rezultă deci o activitate specială și diferită de a celorlalți colegi de breaslă. Această concepție este contrazisă de alte școli de gazetărie, după care distincția „jurnalism de investigație” nu este necesară, argumentând că „de vreme ce toate aspectele jurnalismului presupun o investigare, expresia nu are nici un sens”, după cum subliniază David Randall (Randall, 1998). Același autor aduce și contraargumentul potrivit, acela că „unele aspecte ale jurnalismului presupun investigarea doar în sensul ei cel mai elementar” (Randall, 1998). Argumentele sale în favoarea distincției

jurnalismului de investigație ca specie sunt că acesta presupune o cercetare originală a jurnalistului și nu folosirea rezultatelor altora. Apoi, faptul că „subiectul implică potențiale nereguli sau neglijențe, despre care nu există dovezi” (Randall, 1998). Al treilea argument este că jurnalistul caută informații pe care cineva încearcă să le ascundă sau să le țină secrete.

O perspectivă mai completă reprezintă definiția asociației americane Investigative Reporters and Editors, citată de Mark Hunter în *Le Journalisme d'investigation*, potrivit căreia: „reporterul care, din proprie inițiativă și prin efort propriu, găsește răspunsuri unor probleme asupra căror persoane sau organizații doresc să păstreze secretul, este demn să se numească investigator. Reporterul nu poate pur și simplu să transmită rezultatele unei anchete făcute de altcineva, ci trebuie să descopere el însuși informații pe care anumite persoane încearcă să le ascundă publicului” (Hunter, 1997). Un punct de vedere oarecum contrar, în această privință, are Steve Weinberg pentru care ascunderea sau ținerea sub tăcere n-ar fi neapărat o marcă a jurnalismului de investigație. După părerea sa, unele investigații se pot face într-un spirit de cooperare și dă exemplul unui subiect de genul discriminarea rasială în rândul clienților unei bănci, în care informațiile sunt furnizate de chiar directorul băncii.

Câteva elemente în plus pentru definirea speciei introduce Hugo de Burgh, pentru care „un jurnalist de investigație este un bărbat sau o femeie a

căru profesie este descoperirea adevărului și identificarea abaterilor de la adevăr în orice tip de media” și care s-ar deosebi de alte activități aparent similare desfășurată de polițiști, avocați, procurori, contabili, etc. prin aceea că „nu are limite în abordare, nu este legal constituită și este strâns legată de publicitate” (Hugo de Burgh, 2000). De menționat accentul pus de acest autor pe publicitate, un element care nu poate fi ignorat în jurnalismul contemporan (din perspectiva audienței și a banilor), ca și pe lipsa de reglementare și a limitelor de abordare ale domeniului.

Pe de altă parte, a investiga, potrivit lui Gene Roberts, fost editor al ziarului Philadelphia Inquirer, preluat de Steve Weinberg în cartea sa, înseamnă „a săpa dincolo de aparențe pentru a ajuta publicul să înțeleagă ce se întâmplă într-o lume tot mai complexă” (Weinberg, 1996). Așadar, rolul jurnalistului de investigație ar fi și acela de a desluși pentru cititor sisteme, fenomene, mecanisme complexe sau tot mai complexe și la care acest nu poate avea un acces nemijlocit.

Pentru R. Green, fost redactor șef-adjunct al *News Day*, jurnalism de investigație reprezintă un „material bazat, de regulă, pe lucrul și inițiativa proprie, asupra unui subiect important pe care anumite persoane sau organizații ar dori să-l păstreze în secret” (Gâscă, Guzun, 2002). Pentru acest autor există trei elemente de bază ale jurnalismului de investigație: „jurnalistul efectuează o investigație care nu a fost realizată de nimeni altul (inclusiv investigația primară)”; „tema articolului este destul

de importantă pentru cititor sau telespectator și este prezumtiv legată de afaceri dubioase sau cu neglijență, dar dovezi privind acest fapt nu există” și „alții încearcă să ascundă publicului faptele care au fost elucidate pe parcursul investigației” (Gâscă, Guzun, 2002). De reținut de aici ca element de noutate interesul publicului pentru acest tip de materiale, care trebuie să fie unul sporit.

În încercarea sa de definire a speciei, francezul Jacques Mouriouand propune patru tipuri de anchetă jurnalistică: de actualitate, de fapt divers, magazin și de investigație. Primul tip este specific ziarelor importante, cu tiraj mare, și stă sub semnul unui eveniment important, în care impun nu atât stilul și documentarea, cât viteza de lucru și prezența de spirit a jurnalistului. Ancheta de fapt divers nu-și propune să stabilească neapărat vinovații într-un anumit caz (asemenea anchetatorilor oficiali), cât mai degrabă să stabilească și să reconstituie circumstanțele cazului respectiv, lansând, pe baza acestora, semne de întrebare și ipoteze. Ancheta magazin ar fi proprie săptămânalelor și mai puțin cotidianelor, beneficiind de timp mai îndelungat de documentare și impunând prin originalitatea temei și cantitatea și calitatea informațiilor. Ancheta numită (pleonastic) de investigație îmbină elemente de reportaj cu cele ale cercetării de tip detectivist în scopul scoaterii la lumină a unor secrete bine păzite. Potrivit autorului francez, aceasta din urmă ar fi specifică mai ales practicilor jurnalistice americane (Mouriouand, 1994).